

Тематична рубрика: ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.9

Чайка І.В.

аспірантка

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

**ФАСИЛІТУЮЧА ДІАЛОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ У СІМ'ЯХ
ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
FACILITATING DIALOGUE COMMUNICATION IN FAMILIES OF
PRIMARY SCHOOL TEACHERS**

У статті висвітлено сутність понять «сім'я», «фасилітація», «діалогічна комунікація», «фасилітуюча діалогічна комунікація». Наведено значення фасилітації у сімейних взаєминах вчителів початкової школи. Сформовано модель фасилітуючих сімейних взаємин. Виокремлено, що найбільше значення для формування особистості має морально-психологічний клімат у сім'ї, який визначає і опосередковує всі інші фактори. У свою чергу сам мікроклімат сім'ї залежить від характеру сімейних взаємин, перш за все подружніх і дитячо-батьківських. Окреслено фактори і прояви фасилітації в сім'ї. Наголошено, що результатом фасилітуючого впливу батьків буде гармонізація сімейних взаємин, повноцінне функціонування сім'ї, сприятлива психологічна атмосфера, психологічне здоров'я членів сім'ї, розвиток і самоактуалізація особистості в сім'ї. Визначена головна орієнтація принципу фасилітації у сім'ях вчителів початкової школи – опора на потенційні можливості педагога в самоактуалізації, універсальною характеристикою якої є креативність – «фундаментальна характеристика людської природи», «потенція, дана кожній людині від народження», «спосіб світосприйняття, взаємодії з реальністю». Розглянуто одну із фасилітуючих функцій сім'ї –

комунікативну. Зазначено три умови, за яких формується середовище фасилітуючої діалогічної комунікації: справжність, щирість або конгруентність (переживання своїх власних почуттів, про їх відкритість собі та партнеру); прийняття, піклування чи визнання; емпатичне розуміння (подружжя сприймає почуття, емоції пережиті один одним, та комуніцирує це сприйняте розуміння один одному). Доведено необхідність впровадження терміну «фасилітуюча діалогічна комунікація» у сім'ях вчителів початкової школи з метою вирішення сімейних проблем, особистісного розвитку в цілому, що сприяє плідній співпраці педагога з учнями в умовах Нової української школи, прийнятті та постійній підтримці учнів, взаємоповазі та довірі. Зроблено висновок, що в умовах діалогічної комунікації фасилітація набуває особливого змісту та розглядається як показник розвитку сімейних взаємин і самоактуалізації вчителя початкової школи.

Ключові слова: сім'я, сімейні взаємини, подружні взаємини, дитячо-батьківські взаємини, фасилітація, фасилітуюча діалогічна комунікація.

The article highlights the essence of the concepts "family", "facilitation", "dialogic communication", "facilitating dialogic communication". The importance of facilitation in the family relationships of primary school teachers is given. A model of facilitating family relationships has been formed. It is emphasized that the most important for the formation of personality is the moral and psychological climate in the family, which determines and mediates all other factors. In turn, the microclimate of the family depends on the nature of family relationships, especially marital and child-parent. Factors and manifestations of facilitation in the family are outlined. It is emphasized that the result of the facilitating influence of parents will be the harmonization of family relationships, the full functioning of the family, a favorable psychological atmosphere, the psychological health of family members, the development and self-actualization of the individual in the family. The main orientation of the principle of facilitation in the families of primary school teachers is determined - reliance on the potential of the teacher in self-actualization, the

universal characteristic of which is creativity - "fundamental characteristics of human nature", "potential given to everyone from birth", "way of worldview reality". One of the facilitating functions of the family - communicative - is considered. There are three conditions under which the environment of facilitating dialogic communication is formed: authenticity, sincerity or congruence (experiencing one's own feelings, about their openness to oneself and one's partner); acceptance, care or recognition; empathic understanding (spouses perceive feelings, emotions experienced by each other, and communicate this perceived understanding to each other). The necessity of introducing the term "facilitating dialogic communication" in the families of primary school teachers in order to solve family problems, personal development in general, which promotes fruitful cooperation of teachers with students in the New Ukrainian school, acceptance and constant support of students, mutual respect and trust. It is concluded that in the conditions of dialogic communication facilitation acquires a special meaning and is considered as an indicator of the development of family relations and self-actualization of the primary school teacher.

Key words: *family, family relations, marital relations, child-parent relations, facilitation, facilitating dialogic communication.*

Сімейні взаємини у вітчизняній психології на сучасному етапі потребують постійного наукового вивчення, яке допомагає, по-перше, розуміти реально існуючі процеси внутрішньо-сімейної життєдіяльності та численні зовнішні зв'язки сім'ї; по-друге, прогнозувати їх розвиток, враховуючи досвід; надавати при необхідності адекватну допомогу сім'ї; координувати її взаємодію з іншими соціальними структурами держави. Безумовно, зміцнення сімейних взаємин багато в чому залежить від їх соціально-економічної, правової захищеності. Водночас причини більшості сімейних проблем часто криються або в особливостях сімейної комунікації, або в індивідуальних характеристиках членів сім'ї, тобто мають психологічний характер.

Важливою для нашого дослідження є ідея О. Гарджі, згідно якої у людей є глибока потреба спілкуватися, і чим більше такої можливості в даному відношенні, тим задоволенішим та кориснішим буде їхнє життя. Внесок кваліфікованої міжособистісної комунікації в успіх як в особистому, так і в професійному контексті нині широко визнаний і ретельно досліджений. Таким чином, знання різних типів навичок і їх впливу на соціальну взаємодію має вирішальне значення для ефективного міжособистісного функціонування [11].

Вчитель початкової школи, як учасник діалогу, діючи в комунікативно-орієнтованому середовищі, досягає необхідних освітніх результатів, слідуючи своєю індивідуальною освітньою траєкторією. В результаті відбувається формування власного освітнього середовища, в якому використовуються можливості комунікативно-діалогових технологій в процесі самоосвіти та саморозвитку.

Так серед безлічі факторів, що визначають гармонійність сім'ї та задоволеність шлюбом, науковому аналізу все частіше піддаються особливості сімейної комунікації (Ю.Є. Альошина, А.І. Антонов, А.А. Бодальов, К. Вітек, Л.Я. Гозман, С.І. Голод, А.А. Кронік, Н.Н. Обозов, В.Сатир і ін.).

Протягом кількох десятиліть у вітчизняній психології сім'я розглядається, по-перше, як соціальний інститут, по-друге – як мала група. Сім'я вивчається з двох позицій – її зовнішньої структури (взаємодії з іншими соціальними інститутами і суспільством в цілому) і внутрішньої (виконання своїх функцій, сімейних ролей). Початок такого підходу до вивчення сім'ї було покладено відомим соціологом А.Г. Харчевим, підґрунтям концепції якого було вивчення функцій сім'ї, які покликані реалізувати можливості сім'ї в якості як мети (створення оптимальних умов для соціалізації дітей), так і засобів задоволення суспільних, групових та індивідуальних потреб. Через свої функції сім'я пов'язана, з одного боку, із суспільством, з іншого – індивідами, які увійшли до її складу. З точки зору вченого, сім'я виконує

наступні функції: репродуктивну (дітонародження); сексуальну (регулювання сексуальної поведінки); інтимну (емоційна стабілізація індивідів, організація раціонального дозвілля); економічну (матеріальне утримання дітей та непрацездатних членів сім'ї); соціалізації (виховання дітей, адаптація молодого покоління в соціумі); статусну (надання певного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури) тощо [8].

Відмітимо, що процес гармонійної взаємодії у сім'ях вчителів початкової школи відбувається за принципом фасилітації. Принцип фасилітації – це теоретико-методологічна складова створення умов для усвідомлення підтримуваними глибоко індивідуальної сутності, самостійності та становлення автором і творцем життєвих обставин [2].

Понятійній апарат, зміст та структури феномену «фасилітація», визначення властивостей суб'єктів процесу, дослідження особливостей фасилітуючого впливу розглянуто у працях В. Абрамова, І. Авдєєвої, О. Андрєєва, А. Болотової, О. Врубльовської, О. Дімової, О. Кондрашихіної, О. Левченко, П. Лушина, Г. Межиної, Л. Петровської.

Вперше ефект фасилітації – поліпшення індивідуального результату за рахунок присутності іншої людини – був виявлений в дослідженнях Н. Триплета. Першим став вживати термін фасилітація в новому контексті Г. Олпорт в 1920 році і використовував наступне трактування: фасилітація – це зміна поведінки людини в результаті присутності інших людей, що виконують ту ж роботу в той же час, але незалежно один від одного. З нашої точки зору, фасилітація – особистісно-орієнтований підхід, що виражається в глобальній довірі до людини, відображає існуючу в ньому актуалізуючу тенденцію зростати, розвиватися, реалізовувати свій потенціал. В результаті дослідження сімейних взаємин термін «фасилітація» можна визначити як процес позитивного впливу подружжя на свідомість і поведінку один одного, внаслідок якого підвищується продуктивність розумової діяльності, активізуються позитивні емоції і почуття, які проявляються в моральних вчинках.

Факторами і проявами фасилітації в сім'ї є відкритість партнеру, підтримка та захищеність у взаєминах, рівень задоволення особистісних потреб та потреб партнера, взаємна емпатія, особистісна зрілість батьків і гуманістичні установки, адекватні батьківські позиції і довірчі відносини з дитиною, позитивні батьківські почуття, дієва батьківська любов і прихильність, турбота, емоційна ідентифікація з сім'єю. Має значення адекватний рівень задоволення потреб дитини, заборон, вимог і санкцій, стійкий стиль сімейного виховання і батьківська відповідальність.

Важливо відмітити, що результатом фасилітуючого впливу батьків буде гармонізація сімейних взаємин, повноцінне функціонування сім'ї, сприятлива психологічна атмосфера, психологічне здоров'я членів сім'ї, розвиток і самоактуалізація особистості в сім'ї (рис. 1).

Враховуючи рис. 1, роль сім'ї в житті подружжя та дитини важко переоцінити. Сім'я закладає всю систему ціннісних орієнтирів, взаємин з оточуючими, способи і форми діяльності. На думку Л.С. Виготського, в батьківській родині закладаються основи формування вищої психічної діяльності дитини.

Сім'я може бути як потужним фактором розвитку і емоційно-психологічної підтримки особистості, так і джерелом психічної травми людини і пов'язаними з нею різноманітними особистісними розладами: неврозами, психозами, психосоматичними захворюваннями, сексуальними перверсіями і відхиленнями в поведінці.

До сімейної атмосфери, її стану, перспективам людина чутлива протягом всього свого життя. Однак найбільший вплив сім'я робить на формування особистості. У сім'ї зароджується ставлення дитини до самої себе і оточуючих її людей. У ній відбувається первинна соціалізація особистості, освоюються перші соціальні ролі, закладаються основні цінності життя.

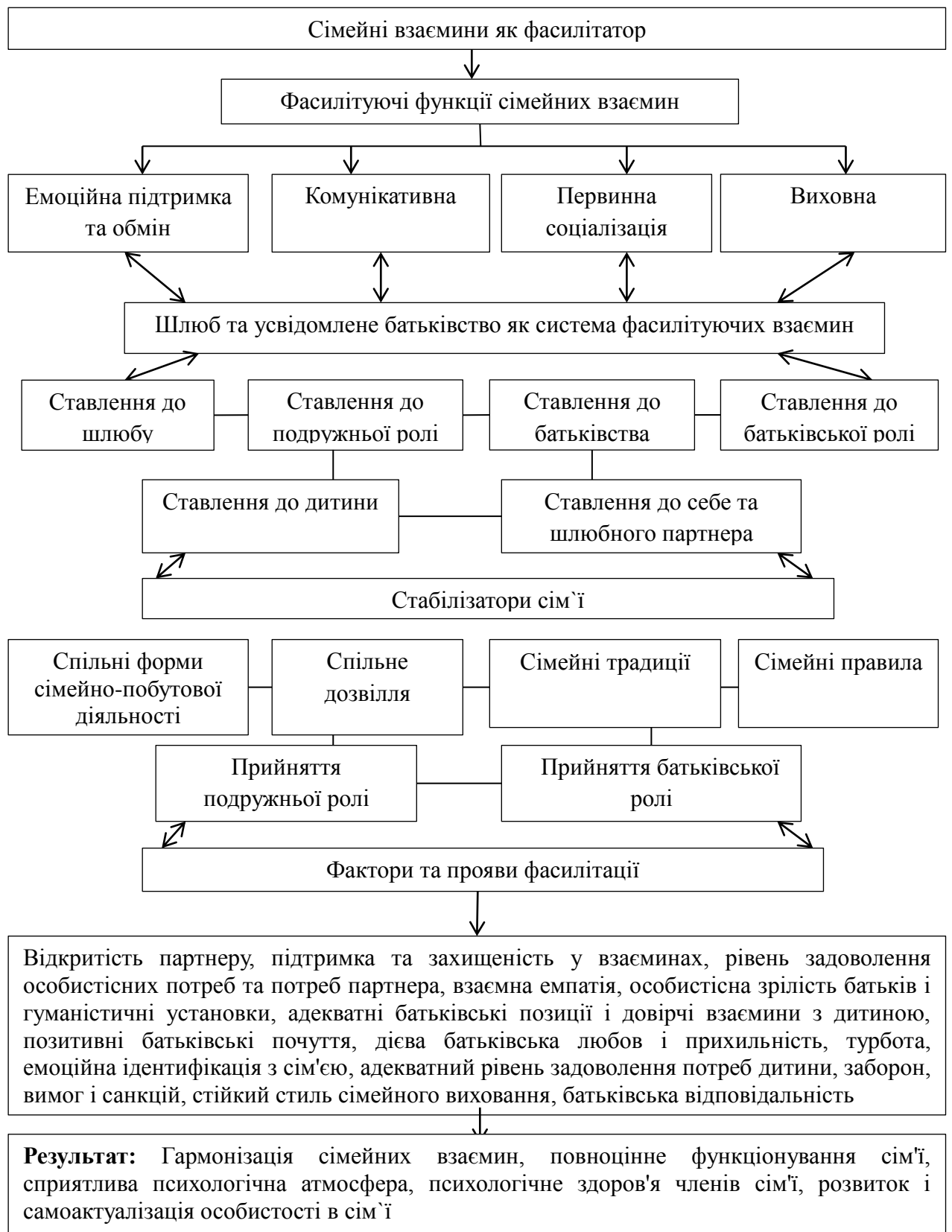

Рис. 1 – Модель сімейних взаємин як фасилітатора

Батьки природним чином впливають на своїх дітей: через механізми наслідування, ідентифікації та інтеріоризації зразків батьківської поведінки. Сімейне виховання має в якості унікального каталізатора родинні почуття. Сімейне виховання індивідуальне і тому незамінне ніякими сурогатами анонімного виховання. Його відсутність або вади важко компенсувати в подальшому житті людини.

На думку фахівців, найбільше значення для формування особистості має морально-психологічний клімат у сім'ї, який визначає і опосередковує всі інші фактори. У свою чергу сам мікроклімат сім'ї залежить від характеру сімейних взаємин, перш за все подружніх і дитячо-батьківських [6; 9].

На нашу думку, виховний потенціал сім'ї визначається через дитячо-батьківські взаємини. Сім'я з високим виховним потенціалом – це сім'я, в якій вона і батьківство є термінальними життєвими цінностями, де присутнє безумовне прийняття дитини як особистості, позитивне ставлення дитини до батька (матері) і батьків як сімейного подружжя, не порушена структура сімейних зв'язків і функціонально-рольова взаємодія, переважають соціально бажаний тип поведінки батьків і соціальна адекватність поведінки дітей. Сім'ї з низьким виховним потенціалом мають протилежні характеристики [6].

Зауважимо, що головна орієнтація принципу фасилітації у сім'ях вчителів початкової школи – опора на потенційні можливості педагога в самоактуалізації, універсальною характеристикою якої є креативність – «фундаментальна характеристика людської природи», «потенція, дана кожній людині від народження», «спосіб світосприйняття, взаємодії з реальністю» [7, с. 68].

Суть фасилітації в тому, щоб актуалізувати креативність педагога, щоб він у все привносив властиве тільки йому ставлення до цих подій, щоб кожен його акт ставав актом творчості, був тим, ким він може бути, відповідав своїй природі. Задоволення потреби в самоактуалізації в даному випадку є превентивним заходом профілактики фрустрації.

Рушійною силою здорової людини є необхідність у розвитку і повній актуалізації закладених в ній потреб. Головне, що буде відрізняти самоактуалізованого вчителя початкової школи від середньостатистичного не кількісні, а якісні відмінності: його бажання не вступають в конфлікт з розумом, актуалізована власна «самість», власне Я, яке завжди унікальне й неповторне, він відповідально виконує свій професійний і громадянський обов'язок.

Так, однією із фасилітуючих функцій сім'ї є комунікативна. Вона пов'язана із задоволенням потреби сім'ї в спільному проведенні часу, взаємному культурному і духовному збагаченні. Вона сприяє духовному розвитку членів сім'ї. Ступінь розвиненості комунікації в сім'ї відповідає ступеню розвиненості комунікації в суспільстві. Позитивна і ефективна сімейна комунікація сприяє особистісному зростанню членів сім'ї.

Сімейна комунікація розглядається в психології як сукупність характеристик, що визначають особливості регулювання суб'єктом своєї діяльності і поведінки. Найважливішими характеристиками сімейної комунікації та її складових виступають наступні: взаєморозуміння, довірливість, легкість спілкування, психотерапевтичність, наявність загальних символів сім'ї [1; 4]. Сутність психотерапевтичної комунікації часто описується через емоційний контакт або емпатію партнерів. Е. А. Карлін виділяє «самоактуалізуюче спілкування». Це відкрите довірче спілкування, засноване на адекватному вираженні власних почуттів і повазі партнера, щирої зацікавленості в ньому, безумовному прийнятті, повазі, щирості, уважності, доброзичливості, включеності в ситуацію. Ознаками психотерапевтичної комунікації є наявність у партнерів почуття безпеки, любові і прихильності, гармонії у взаєминах, відчуття поваги, схвалення, визнання компетентності; наявність можливості актуалізації своїх здібностей, досягнення власних цілей [3, с. 22].

На основі досліджень представників інтеракціонізму (Блумер, Шибутані) І. Цимбалюк визначає, що діалогічна комунікація ґрунтується на

спроможності людини «перебирати роль іншого» та уявляти, як це сприймає партнер по спілкуванню, група чи значуща людина, а також інтерпретувати певну ситуацію та конструювати власні дії [9].

Інший підхід до цієї проблеми висвітлюється представниками комунікативної школи. Так, модель Мак-Мастера включає у себе дві найважливіші характеристики комунікативних процесів у сім'ї: по-перше, це відкритість чи замаскованість інформації, якою обмінюються члени сім'ї; по-друге, наскільки така інформація висловлюється прямо чи опосередковано [10].

Підтримуючи представників інтеракціонізму (Блумера, Шибутані та І. Цимбалюк) ми вважаємо, що діалогічна комунікація має на меті не лише обмін інформацією, узгодження зусиль і «перебирання ролей» у спільній діяльності, установлення та розвиток міжособистісних відносин, а при формуванні сімейних взаємин вчителів початкової школи – розвиток навичок слухання, стилів реагування та здібностей говоріння, в результаті формування підростаючої особистості, задоволення потреб у належності, прийнятті та любові, розвиток потреби в спілкуванні, становлення її духовного й морального компонентів.

Враховуючи вищезазначене, по-перше, якісна сімейна комунікація забезпечує в кінцевому підсумку вирішення проблем подружньої сумісності, конфліктності, дитячо-батьківських взаємин, професійного саморозвитку. Задоволеність шлюбом – результат реальних вкладень людини в забезпечення сімейної гармонії. По-друге, застосування фасилітаційного підходу у педагогічній діяльності в умовах Нової української школи передбачає створення на заняттях середовища, оптимального для вирішення освітнього завдання на основі співпраці педагога з учнями, прийняття та постійної підтримки учнів, віри в їх здібності, взаємоповаги та довіри. Фасилітаційний підхід сприяє розвитку активної особистісної позиції, найбільш повного задоволення пізнавальних і творчих потреб, а отже, і самоактуалізації учнів. Таким чином, організація навчання в фасилітаційному режимі, тобто

полегшенні, сприянні, стимулюванні, активізації розвитку учнів, неминуче пов'язана з наданням їм більшої свободи і відповідальності, із загальною гуманізацією міжособистісного спілкування в школі.

Існує три умови, за яких формується середовище фасилітуючої діалогічної комунікації. Насправді ці умови застосовуються в будь-якій ситуації, де метою є розвиток особистості. Подібно до того, як в психології успішне втілення даних установок призводить до становлення і зміцнення людського плану міжособистісного спілкування психолога та клієнта, подібний комунікативний план формується і в сімейних взаєминах між подружжям. Такими елементами фасилітуючої діалогічної комунікації є справжність, щирість або конгруентність (одна з трьох «необхідних і достатніх умов» ефективного контакту і взаємин, розроблених в рамках особистісно-орієнтованого підходу). Якщо при емпатії мова йде про співпереживання емоційному стану подружнього партнера, то в разі конгруентності – про переживання своїх власних почуттів, про їх відкритість собі та партнеру [5, с. 190].

Другою умовою є прийняття, піклування чи визнання – безумовне позитивне прийняття. Коли партнер відчуває позитивну установку по відношенню до іншого і приймає його цілісно, а не обумовлено, тоді подальший особистісний розвиток кожного із них більш імовірний.

Третя умова – емпатичне розуміння. Це означає, що подружжя сприймає почуття, емоції пережиті один одним, та комуніцирує це сприйняте розуміння один одному. В результаті емоційне ставлення до партнера із спілкування, виражає рівень задоволеності ним.

Тому ми вважаємо запровадження терміну «фасилітуюча діалогічна комунікація» є виправданим, оскільки вирішення конфліктності у сім'ях можливе лише в результаті спілкування подружніх партнерів, тобто побудови конструктивного діалогу на основі істинності і відкритості, прийняття і довіри, емпатичного розуміння, що, в свою чергу, сприяє плідній співпраці

педагога з учнями в умовах Нової української школи, прийнятті та постійній підтримці учнів, взаємоповазі та довірі.

Оптимізація діяльності одного партнера при активній підтримуючій присутності іншого визначається рівнем фасилітації. Чим вища здатність вчителів початкової школи до фасилітуючої діалогічної комунікації у вирішенні сімейних проблем, тим більш індивідуалізованим, диференційованим і творчим є підхід до учнів, тим більше уваги вони приділяють переживанням учнів, частіше вступають з ними в діалоги, частіше співпрацюють з ними при плануванні навчального процесу, використовують їх пропозиції в роботі. Тобто шлюбні партнери, які розуміють і приймають внутрішній світ один одного без будь-яких оцінок, поводять себе природно, у відповідності зі своїми внутрішніми переживаннями і, нарешті, доброзичливо та з підтримкою ставляться один до одного, створюють тим самим необхідні умови для фасилітації їх особистісного розвитку в цілому. В результаті важливістю для самого вчителя початкової школи стає формування фасилітативних якостей, які виступають як спосіб збереження і підвищення його професійної компетентності, що позитивно впливає на особистісний розвиток його учнів.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в умовах діалогічної комунікації фасилітація набуває особливого змісту та розглядається як показник розвитку сімейних взаємин і самоактуалізації вчителя початкової школи, тому ми вважаємо за необхідне впровадження терміну «фасилітуюча діалогічна комунікація». Перспективами подальшого дослідження визначено пошук практичних механізмів (форм, методів, прийомів та засобів) щодо впровадження фасилітації у сім'ях вчителів та в умовах Нової української школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вельская О.Н. Факторы благополучия семьи: удовлетворенность браком, сплоченность, гибкость. *Вестник УРАО*. 2017. № 3. С. 57–61.

2. Жижина И.В. Психологические особенности развития фасилитации педагога : дис... канд.психол.наук: 19.00.07. Екатеринбург, 2000. 153 с.
3. Карлин Е.А. Психотерапия как особая форма общения. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2014. № 3. С. 20–25.
4. Крамар Е.С. Категория общения как фактор развития личностного и семейного потенциала супруга в структуре семейных взаимоотношений. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2017. № 2. С. 84–89.
5. Максимова Н.Ю. Психологічні критерії екологічності сімейних стосунків. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. Вип. 45. С.188 –196.
6. Овчарова Р.В. Психолого-педагогическая фасилитация профессиональной деятельности учителя : учеб. пособ. Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2016. 210 с.
7. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. Москва : Смысл, 2002. 527 с.
8. Харчев А.Г. Современная семья и ее проблемы : социал.-демогр. исслед. Ереван : Айастан, 1982. 271 с.
9. Цимбалюк І. Психологія спілкування: навч. посіб. К. : Професіонал, 2004. 303 с.
10. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. 4-е изд. С. Пб. : Питер, 2009. 672 с.
11. Hargie O. *Skilled interpersonal communication: Research, theory and practice*. London, 2016. 658 p.